

נאה לשבח

ראובן הוא המנהיג שלא היה.

"ראובן בכרי אתה, כחי וראשית אוני, יתר שאת ויתר עז", אמר עליו אביו יעקב על ערש דווי (בראשית מט, ג). אלו הם דברי הצדעה מרשימים, המציירים בפנינו בן בכור בעל נוכחות פיזית חזקה והתנהגות סמכותית. חשוב מכך, בשנות גידולם של בני יעקב מתגלה ראובן בעקביות כבעל רגישות מוסרית גבוהה משל אחיו. הוא היה בנה של לאה, וחש היטב כמה מאוכזבת אמו מיחסו של יעקב כלפיה. הנה תיאורו הראשון בתורה, כילד:

וַיֵּלֶךְ רְאוּבֵן בְּיָמֵי קְצִיר חֲטִיִּם וַיִּמָּצָא דוֹדָאִים בַּשָּׂדֶה וַיָּבֵא אֹתָם אֶל לְאָה אִמּוֹ (בראשית ל, יד).

הדודאים נחשבו שיקוי אהבה. ראובן ידע זאת, וכשראה אותם חשב מיד על אימו. זו הייתה מחווה נוגעת ללב, אך היא החטיאה את מטרתה משום שראובן הגיש את הדודאים לאימו בנוכחותה של רחל, ושלא במתכוון הצית מריבה בין שתי האחיות.

האפיזודה הבאה בהשתתפות ראובן מטרידה הרבה יותר:

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

וַתָּמַת רַחֵל וַתִּקָּבֶר בְּדֶרֶךְ אֶפְרַתָּה הוּא בֵּית לְחָם... וַיְהִי בְשָׂכַן יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ הַהוּא וַיֵּלֶךְ רְאוּבֵן וַיִּשְׁכַּב אֶת בְּלָהָה פִּילָגְשׁ אֲבִיו... (בראשית לה, יט-כב).

על פי פשוטו של מקרא, ראובן חטא חטא חמור. משכב עם פילגשו של אב איננו רק ביאה אסורה; כפי שאנו למדים בהמשך התנ"ך, זהו גם מעשה בגידה בוטה ובלתי נסלח: כאשר מרד אבשלום באביו דוד וביקש להדיחו מכס המלוכה, יעץ לו אחיתופל -

בוא אל פלגשי אביך אשר הניח לשמור הבית, ושמע כל ישראל פי נבאשת את אביך וחקוקו ידי כל אשר אתך (שמואל ב' טז, כא).

לדעת חז"ל, אין להבין את מעשה ראובן ובלהה כפשוטו. יעקב נהג לישון באוהלה של רחל, ולאחר מותה העביר את מיטתו לאוהל שפחתה בלהה. בעיני ראובן, עלבון זה כלפי אימו לאה היה קשה מנשוא. העדפתה של רחל על פני לאה הייתה מעליבה דיה, אך העדפת שפחתה של רחל על פני לאה כבר הייתה סטירת לחי. לכן הוא סילק את מיטת אביו מאוהל בלהה, והעבירה לאוהל לאה. ראובן לא שכב אם כן עם בלהה, אבל כיוון ש"בלבל מצעו של אביו", "מעלה עליו הכתוב כאילו שכב עמה"!

אלא שבנקודה זו עושה הכתוב מעשה מוזר. הנה שוב הפסוק המספר בראובן ובבלהה, הפעם במלואו: "ויהי בשכנ ישראל בארץ ההוא וילך ראובן וישכב את בלהה פילגש אביו, וישמע ישראל. ויהיו בני יעקב שנים עשר" (לה, כב). לאחר המילים "וישמע ישראל" מצינת המסורה "פסקה באמצע הפסוק": סוף פסקה, אף

שהפסוק עוד לא נגמר. הסיומת, "וַיְהִי בְּנֵי יַעֲקֹב שְׁנַיִם עָשָׂר", מגיעה רק אחרי רווח בגודל מילים אחדות. זו תופעה נדירה ביותר. הרווח הזה שבאמצע הפסוק הוא קולה של השתיקה. התקשורת בין יעקב וראובן התמוטטה לחלוטין.

אם צודקים חז"ל בפרשנותם, מדובר בטרגדיה נוראה של איי-הבנה. יעקב ודאי האמין שראובן שכב עם פילגשו בלהה. הוא אומר זאת כמעט במפורש בשכבו על ערש דווי, בהמשך ישיר לפסוק השבח שציטטנו בתחילת דברינו:

פָּחַז כַּמִּים אֶל תּוֹתֵר, כִּי עָלִיתַ מִשְׁכְּבֵי אָבִיךָ, אֲזַ חֲלָלְתָּ יְצוּעֵי עֲלָה (בראשית מט, ד).

אך על פי חז"ל, כאמור, הדבר לא קרה. ראובן לא עלה על משכבי אביו ולא חילל את יצועו. אילו דיבר יעקב עם ראובן לאחר ששמע על המעשה, היה מגלה את האמת הזו. אך כפי שהראינו לפני שלושה שבועות, בשיחתנו לפרשת תולדות, יעקב גדל בבית שנעדרה ממנו תקשורת פתוחה וכנה. כך קרה שבמשך עשרות שנים ייחס יעקב לבנו הבכור פשע שלא ביצע – והכול בגלל רגישותו של ראובן לצערה של אמו.

הדבר מובילנו היישר אל האפיזודה השלישית בחיי ראובן, הטרגית מכולן. יעקב העדיף את יוסף, בנה של אשתו האהובה רחל, ובניו האחרים הבחינו בכך היטב. כשביטא את העדפתו באופן מוחשי, בנותנו ליוסף את כותונת הפסים, גָּאָה כעסם של האחים. וכשיוסף החל לחלום ששאר בני המשפחה משתחוים לו, איבתם של האחים טיפסה אל נקודת הרתיחה. כשרעו את הצאן באזור מרוחק, ויוסף הופיע לפתע באופק, שנאתם גרמה להם להחליט להורגו לאלתר. ראובן לבדו התנגד:

וַיִּשְׁמַע רְאוּבֵן וַיִּצְלְהוּ (את יוסף) מִיָּדָם. וַיֹּאמֶר, "לֹא נִכְנְוּ נַפְשִׁי". וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם רְאוּבֵן, "אֵל תִּשְׁפְּכוּ דָם. הִשְׁלִיכוּ אֹתוֹ אֶל הַבּוֹר הַזֶּה אֲשֶׁר בְּמִדְבַּר וְיָד אֵל תִּשְׁלְחוּ בוֹ". לְמַעַן הֲצִיל אֹתוֹ מִיָּדָם לְהִשְׁכֹּחַ אֶל אָבִיו (בראשית לו, כא-כב).

תוכניתו של ראובן הייתה פשוטה. הוא שכנע את אחיו לא להרוג את יוסף, אלא להניח לו לגווע ברעב בכור. הוא התכוון לחזור לכור לאחר מכן, כשהאחים לא יהיו שם, ולהציל את יוסף. אלא שכאשר חזר, יוסף כבר לא היה בכור. מדיינים העלוהו מתוכו ומכרוהו כעבד לאורחת ישמעאלים. עולמו של ראובן חרב עליו.

הנה כי כן, שלוש פעמים ניסה ראובן לעזור, אבל למרות כוונותיו הטובות מאמציו עלו בתוהו. הוא היה אחראי למריבה היחידה המתועדת בתורה בין לאה ורחל. אביו ייחס לו פשע נורא שלא עשה, וקילל אותו בצוואתו. הוא לא הצליח להציל את יוסף. ראובן ידע תמיד מתי הדברים משובשים, וניסה לפעול לתיקונם, אך תמיד, משום מה, חסרו לו הזהירות, הביטחון העצמי או האומץ להשיג את התוצאה המבוקשת. הוא היה צריך לחכות ולתת את הדודאים ללאה כשהיא לבדה, לא עם רחל. הוא היה צריך למחות באוזני אביו כשהעביר את מיטתו לאוהל לאה. הוא היה צריך להישאר עם יוסף ולהחזירו הביתה בשלום.

מה קרה לראובן שגרם לו להיות חסר ביטחון? התורה מספקת רמז מכאיב שאין לטעות בו. האזינו היטב לפסוקים המתארים את הולדת שני הילדים הראשונים של לאה (ושל יעקב):

וַתֵּהָרַ אֵלָה וַתֵּלֶד בֶּן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ רְאוּבֵן, כִּי אָמְרָה "כִּי רְאָה ה' בְּעֵנָי, כִּי עָתָה יֵאָהֲבֵנִי אִישִׁי".

שאינו מאבד טפה. רבי יהושע בן חנניה, אשרי יולדתו.
רבי יוסי הכהן, חסיד. רבי שמעון בן נתנאל, ירא חטא.
ורבי אלעזר בן ערך, כמעין המתגבר.²

המשנה היא קובץ שנועד להנחיל לנו אמתות תמידיות. מדוע היא מוצאת לנכון למסור לנו את הדיווח הזה, הטריטוריאלי למראה, על תלמידיו של רבן יוחנן בן זכאי והכינויים שהוא נתן להם? נראה לי שהמשנה מבקשת ללמדנו איך לגדל תלמידים, איך להיות מורה, מאמן אישי ומדריך: על ידי מתן שֶׁבַח ממוקד.

המשנה הזאת איננה דיווח פשוטני על המחמאות שנתן רבן יוחנן לתלמידיו. היא נוקטת פועל ייחודי: "הוא היה מונה שבחן". משמע, הערותיו היו מדודות ומדויקות ומכוונות היטב למטרה. הוא אמר לכל תלמיד היכן נמצאות נקודות החוזק הייחודיות לו. כך למשל אלעזר בן ערך, "כמעין המתגבר", היה בעל מוח יצירתי שהנביע בלי הרף פירושים חדשים. כשאנחנו הולכים אחר הכישרונות ונטיות הלב הייחודיות לנו, אנחנו תורמים לעולם את מה שרק אנחנו יכולים לתת.

מנגד, האפשרות שיש לנו כישרון מסוים יוצא דופן משמעה שאולי גם יש לנו חסרונות בולטים. איש מאיתנו לא ניחן בכל החוזקות שבעולם. די בכך שתהיה לנו אחת. אבל חובתנו גם לדעת מה חסר לנו.

אליעזר בן הורקנוס, "בור סוד שאינו מאבד טיפה", בעל הזיכרון העילאי, התקבע כל כך בעֶבֶר – בזיכרונותיו הרבים – שהתנגד לשינוי אף שהיה פרי הכרעת רוב של עמיתיו. לבסוף הוחרם מפני שלא קיבל את דעת הרוב במחלוקת הלכתית.³

ותהר עוד ותלד בן, ותאמר "כי שמע ה' כי שְׁנוּאָה אֲנֹכִי וַיִּתֶּן לִי גַם אֶת זֶה", וַתִּקְרָא שְׁמוֹ שְׁמֵעוֹן (בראשית כט, לב-לג).

בשתי הפעמים לאה, ולא יעקב, היא שנתנה לתינוקות את שמם; ושני השמות היו קריאה ליעקב לשים לב אליה, לאהוב אותה – אם לא בזכות עצמה, לפחות מפני שילדה לו ילדים. יעקב, כנראה, לא התרשם.

ראובן נעֶשֶׂה לְמָה שְׁנַעֲשָׂה – רומזים הכתובים – מפני שתשומת לבו של אביו הייתה נתונה למקום אחר; הוא לא השגיח לא בלאה ולא בילדיה (הכתוב עצמו אומר "וַיִּרְא ה' כִּי שְׁנוּאָה לְאָה"; כט, לא). ראובן ידע זאת. כל חייו נשא את צלקת עלבונה של אימו ואת פצע אדישותו הגלויה של אביו. הדבר מתבטא באותו חוסר ביטחון עצמי שהכשיל שוב ושוב את ניסיונותיו לתקן את מערכות היחסים במשפחתו.

כדי שאדם יצליח להנהיג הוא זקוק לעידוד. מרתק להשוות בין ראובן ההססן לבין יוסף הבטוח בעצמו, לעתים בטוח יתר על המידה, שהיה הבן האהוב והמועדף על אביו. אם אנו רוצים שיהיה לילדינו הביטחון לפעול כשנדרש לפעול, עלינו להעצימם, לעודדם ולשבחם.

מספרת המשנה בפרקי אבות:

חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי, ואלו הן: רבי אליעזר בן הורקנוס, ורבי יהושע בן חנניה, ורבי יוסי הכהן, ורבי שמעון בן נתנאל, ורבי אלעזר בן ערך. הוא היה מונה שבחן. רבי אליעזר בן הורקנוס, בור סוד

שאלות לשולחן השבת:

- האם תנסו לחלוק דברי שבח ממוקדים לאנשים הקרובים אליכם, וכך לרומם את היחסים ביניכם ולנטוע בהם ביטחון עצמי?
- מה חשוב יותר שיזכירו לנו, את נקודת החוזק שלנו או את נקודות החולשה?
- האם לדעתכם יש קשר בין השגיאות של ראובן, והניסיונות שלו לתקן עיוותים, לבין העובדה שאחת מערי המקלט נמצאת בנחלת ראובן?

גורלו של אלעזר בן ערך היה עצוב אף יותר. אחרי מות רבן יוחנן נפרד מעמיתיו. כשהללו הלכו לישיבה ביבנה, פנה לאמאוס. זה היה מקום שנעים לחיות בו, ומשפחת אשתו התגוררה שם. הוא כנראה בטח כל כך בכישוריו השכליים, שהאמין שיוכל לשמר את תורתו גם במקום שאין בו תלמידי חכמים חוץ ממנו. אלא שכחלוף השנים שכח כל מה שלמד.⁴ האיש המחונן ביותר בדורו הלך לבסוף לעולמו בלי להותיר כמעט שום חותם בשלשלת התורה.

שביל זהב צר ומטושטש עובר בין הזנחה, הגורמת לאדם שלא יהיה לו הביטחון לעשות את המעשה הנחוץ, לבין העדפה או מתן שבחים מופרזים הנוטעים באדם ביטחון עצמי מוגזם ואמונה שהוא טוב מאחרים. אם אנו רוצים להיות גשם הברכה המצמיח מנהיגים, עלינו למצוא את האיזון העדין בין הקצוות הללו.

- 1 שבת נה ע"א-ע"ב.
- 2 אבות ב, י"א.
- 3 כבא מציעא נט ע"ב.
- 4 אבות דרבי נתן יד, ו.